

savremena jevrejska misao i praksa

eugen verber

Razvoj jevrejske verske misli i prakse je po sebi neodvojiv. Isto tako je nemoguće razmišljati o jevrejskoj religioznosti, ma koliko želimo da o tome govorimo i u ovako kratkom pregledu, ako se ne vratimo na osnovne izvore iz kojih je jevrejstvo poteklo. Zato bismo ovde, pre svega, želeli da naglasimo činjenicu da Jevreji i kao narod i kao verska zajednica žive u posebnim istorijskim uslovima od 70. godine nove ere, dakle od vremena rušenja svog verskog središta u Jerusalimu i razaranja svoje države. Rimsko osvajanje i nastajanje *galuta* (diaspore), stvara početak narodnog i verskog života, sa sopstvenim zakonodavstvom i pravnim sistemom bez države kao branicom i, preko svojih organa vlasti, izvršiocem zakona i propisa koji su bili i ostali temelj očuvanja jevrejske narodnosne samosvojnosti tokom poslednjih devetnaest vekova. I u tome je osnovna razlika između Jevreja i ostalih naroda sa kojima su tokom svojih voljnih i nevoljnih seoba živeli.

U vreme društvenih raslojavanja, pred nailazak Rimske imperijske u oblasti Bliskog istoka, u jevrejskoj državi dolazi do istrajne idejne i političke borbe među tumačima jevrejskog jednoboškog predanja, zasnovanog na Nauku (Tora, Mojsijevu petoknjižje, Zakon i dr.), koji je proglašen po dolasku iz wavilonskog ropstva za osnovni zakon zemlje. Boreći se protiv helenizma, kao mnogobogačkog, robovlasičkog idejnog pokreta koji je nastojao da izbriše narodnosne razlike u seleukidskom carstvu, fariseji su razvili veoma zamršen, ali sveobuhvatan sistem tumačenja propisa i zakona, prilagodavajući ga novim društvenim i političkim, znači i proizvodnim uslovima, nastalim posle naseljavanja. Nasuprot *sadukejima*, priпадnicima visokog sveštenstva i plemstva, naklonjenog saradnji sa helenističkim strujanjima, fariseji su, crpeći iz narodnog predanja, stvarali nove propise koji će postati temeljem jevrejske verske misli posle nestanka vlastite države. Poučeni iskustvima wavilonskog ropstva, a posebno posle rušenja jerusalimskog Hrama, fariseji i njihovi izravni naslednici (*tanaiti, amoraji, savoraji i gaoni* – i nauci često nazivani *rabinima*) su su ozakonili stari odnos čovek – Bog, bez posrednika. Jer nestankom svetišta prestaje i funkcija Hrama kao posrednika između čoveka jedinke i božanstva, a posebno delovanja sveštenika (*kohen*, u množini *kohanim*) i njihovih pomoćnika levita (*levi – leviim* koji su u ime pa i u korist sveštića primali i prinosili žrtvene darove. Tokom vekovnih rasprava, ustanovljen je nepregledan, golem zakonodavni i književni zbornik, koji će se doradivati i u Vavilonu, nekoliko vekova posle nestanka jevrejske države. Taj će zbornik, kasnije nazvan Talmud, postati osnovnim zakonodavnim i jedino merodavnim – pa i smedodavnim – kodeksom jevrejskog verskog života i prakse. Talmud je sadržavao tumačenja propisa i zakona, čitav pravni sistem koji je zadiraо u najistinje pore čovekovog života, kao jedinke i člana zajednice. Izlagan je u raspravama koje su se temeljile na kazuističkoj dijalektici, podsticajući učenje i strasno raspravljanje, ali je veoma uvažavao mesne običaje i, osim u slučajevima velikih autoriteta pravne i verske egzegeze, prihvatao mišljenje većine.

Sa osnovnom idejom stvaranja *ograde oko Nauke*² talmudski učenjaci su usaglašavali verske propise iz Nauke – Biblije sa novo-nastalim uslovima života ali su, istovremeno, braneći se od uticaja spolja, nagomilali takvo more propisa za vršenje verskih obreda da je možda i ispravna duhovita primedba jednog engleskog naučničaka s kraja XIX veka da se talmudsko jevrejstvo može pre posmatrati kao pravoslužje (ortopraksija) nego kao pravoslavlje (ortodoxija).

U uslovima nepostojanja države i verskog središta, Jevreji su, okupljeni u svojim zajednicama po svetu, oko svojih *sinagoga* (grčki *synagoge* – sabor, zborište, hebr. *bet – hakneset* – dom okupljanja, dom sastajanja) na osnovu izučavanja Talmuda (obavezogn!) mogli sami, uz pomoć nujučenijih među sobom, donositi pravne odluke u svakodnevnom životu. Imali su svoje verske sude, koje su sami birali među (talmudski) nujučenijima iz opštine, ali su svi oni jedinstveno sudovali na predanju i slovu talmudskog zakonodavstva. Ukoliko neka zajednica, ili pojedinac, nisu umeli naći rešenja za svoje probleme, slali su pitanja pismenim putem nekom učenom rabinu, a on bi na isti način slao svoja tumačenja. Nastavljajući strasnu naviku ponavljanja i izučavanja učene grade ti su odgovori i pitanja sakupljani i kasnije objavljivani. Nastajala je produžena tradicija talmudskog raspravljanja, poznatog i iz drugih kultura u kojima je običajno pravo imalo odlučujuću važnost,

nazvana *šelot utšuvot, poznatije pod svojim špansko-jevrejskim imenom Responze*.

Iz ovoga se može zaključiti da u jevrejstvu nije bilo crkve kao središnjeg verskog autoriteta niti je postojala ikada jedinstvena verska ili narodnosna organizacija. Tek će posle nastanka gradanskih društava i država početi da se organizuju savezi jevrejskih opština pojedinih država. Kao preteču takvih organizacija možemo smatrati *Savet za četiri pokrajine* (hebr. *vaad arba aracot*), predstavničko telo Jevreja i njihovih opština u Poljskoj, nazvano prema pokrajinama (Velika i Mala Poljska, Rusija i Litvanijska). Savet je prema odredbama poljskih kraljeva nastao u XVI veku, služio za ubiranje glavarina i drugih poreskih dažbina od Jevreja, ali je imao i neka privredna i društvena ovlašćenja, zatim prava na raspravljanja unutrašnjih jevrejskih versko-pravnih i vaspitnih pitanja, pravo na osnivanje sopstvenih škola i dr. Posle raspada poljske države u XVIII v. nestaje i ustanova Saveta, kao znaka izvesnih autonomnih prava jevrejskog stanovništva u Poljskoj. 1806. godine je Napoleon I pokušao da sazove predstavničko telo Jevreja u Parizu od kojih je zatražio neke odgovore, njemu potrebne za ostvarenje političkih ciljeva. Kako odluke tog savetovanja nisu mogle biti obavezne za evropske Jevreje, Napoleon je smislio sazivanje *Velikog sanhedrina* (Grand sanhedrin), po ugledu na sinod (grčki *synedrion* – hebr. *sanhedrin*), središnje zakonodavno telo u staroj jevrejskoj državi, koje je, isto tako, imalo 71 člana. Uz veliku pompu sazvan skup (kojima je Napoleon odredio čak i način oblačenja) trebalo je da, s pozivom na prava nekadašnjeg jevrejskog zakonodavnog tela, zauzme stav o državi i odnosu prema susedima, koji bi, po imperatorovim zamislima, zatim bio obavezan za sve Jevreje sveta. Na postavljenih dvanaest carevih pitanja Veliki sanhedrin je doneo neke zaključke koji su se, uglavnom, ticali odnosa u novostvorenim uslovima odvojene crkve i države. Ni zaključci ovoga skupa nisu mogli biti obavezni za Jevreje u svetu, pa ih čak i francusko jevrejstvo samo delimično prihvatalo. Još raniji pokušaj uticaja države i suverena na jevrejsku zajednicu učinio je Muhamed II, osvajač Carigrada, koji je u XV veku imenovao *hahambašija* – vrhovnog rabina (u sefardskim zajednicama rabin se naziva *haham* – mudrac). Kao predstavnik jevrejske zajednice bio je odgovoran za sve obaveze Jevreja prema otomanskoj carevini Time, a kasnije i imenovanjem velikog rabina Francuske, počinje tradicija imenovanja verskih poglavara u evropskim pa i drugim državama, a isto tako se, u gradanskim društвима, pojavljuju i rabini kao profesionalna sveštена lica, kojih u dotadašnjoj jevrejskoj verskoj praksi nije bilo.

Vraćajući se nešto unatrag, treba reći nešto i o pojavama koje su u jevrejstvu imale manji ili veći uticaj na razvoj verske misli.

Rane pojave gnosticizma i drugih mističarskih struja, kani sinkretičke filosofske ideje Filona iz Aleksandrije, nisu uticale mnogo ni na versku misao, pa ni na praksu. Ni hrišćanstvo, koje je nastalo u jevrejskom narodu, nije ostavilo znatnijeg traga, čak ni u talmudskoj i njoj sličnoj književnosti. Pokret *Karaita* (od hebr. *karaim* ili *b'ne mikra* – sinovi Štiva od VII veka pa nadalje, ograničio se na uzan krug sledbenika. Oni su odbacivali usmeno predanje (Talmud i drugu homiletičku književnost i priznavali samo i isključivo Sveti Štivo, Bibliju kao osnovicu verskog zakonodavstva. Najznačajnije grupe karaita su delovale u Turskoj, na Krimu. Jevrejska srednjovekovna filosofija, nastala u arapskim zemljama i mavarskoj Španiji, ostavila je značajna dela, koja spadaju u riznicu opštice-čovečanske kulture, ali filosofi togu kruga na osnovnu versku misao nisu imali posebnog uticaja. *Kabala*, mističarsko učenje koje je nastalo u kriznom vremenu učio i posle izgona Jevreja iz Španije (1492. g.) na versku misao i praksu delovala je tek kasnije, kao neka naprava s produženim dejstvom, u hasidskom pokretu, o kom će još biti reči. Naprotiv, najveći jevrejski filosof Majmonid (rabi Moše ben Majmon, 1138 – 1204) je na versku misao uticao upravo stvaranjem najuglednijeg sistematskog kodeksa talmudskega zakonodavstva, pod naslovom *Mišne tora*, a kabalist Josef Karo (1488 – 1575) je stvorio najuticajniji praktični zbornik tog istog, talmudskega, zakonodavstva pod naslovom *Sulhan aruh*, koji je do danas štampan u nebrojenim izdanjima i zaista uticao na razvoj verske misli i prakse Jevreje.

Sulhan aruh J. Karoa, kasnije dorađen za potrebe istočno-evropskih jevrejskih zajednica, izvršio je prvi zaista odlučan uticaj na razvoj verske misli i prakse. Veoma brzo prihvaćen od svih verskih autoriteta i u širokim slojevima naroda, okamenio je versko zakonodavstvo, pružio je gotove obrasce propisa, nudio za skoro sva pitanja životne prakse gotove odgovore tako da više nije bilo potrebno za oštromnom diskusijom, za traženjem primera u ogromnom moru talmudske grade. Talmud, ta otvorena knjiga za koju se govori da nikada nije završena, je u stvari bio, ipak, zatvoren i zaključen. Dalje responde su samo retko kada dodirivale bitnija pitanja života, obredi i običaji su, naročito u konzervativnijem delu, tzv. ortodoksnom, Jevrejstva zadržan tamo gde je to Josef Karo (i njegov poljski nastavljач Moše I serles) svojim kodeksom fiksirao. Talmud se učio i dalje, čak napamet, ali su se diskusije vodile samo radi učenja. Ne više radi prilagodavanja verskih zakona i propisa novim društveno-istorijskim uslovima.

U 18. veku, u južnim krajevima Poljske, kao odgovor na poslance lažno-mesijanskih pokreta mističara Šabetaja Cvija i njegovog »naslednika« Jakova Franka, koji su osiromašene mase Jevreja ostavili u beznadu i očajanju, rada se mističarski pokret *hasidizam*, koji će iznešati kabalističke pojmove sa verovanjem u prirodu, verom u čuda u čudotvorce, i blagom reči, pesmom i plesom ih odvraćati vernike od strogih rabina. U poljskim opština se vodila borba između pripadnika opština u kojima su glavnu reč vodili učeni rabini i hasida (pobožnih) koji su se okupljali oko svojih cadika (pravednika) kojima je pripisivana moć čudotvorca. Izučavanje Talmuda je zapostavljeni, mističarska igra i pesma su se uselile u bogomolje u kojima je umesto tačno određenog sata i minute početak molitve označavao trenutak duhovne spremnosti sledbenika i vernika.

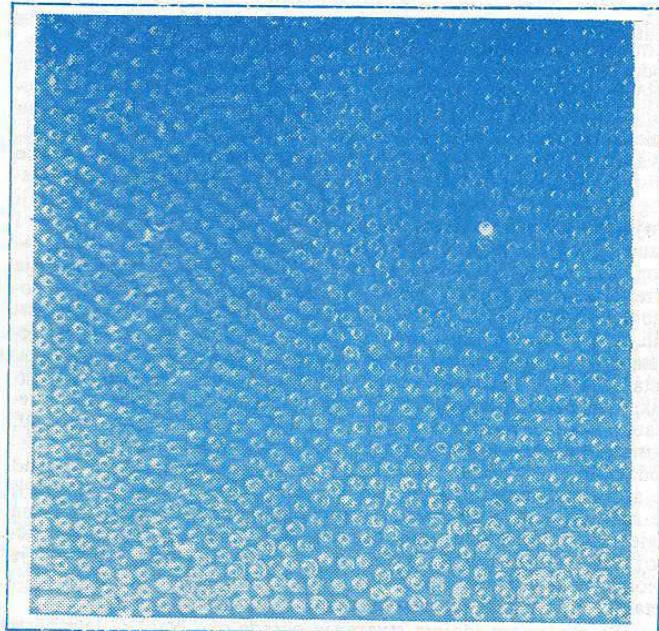
U zapadno-evropskim zemljama, naročito u Nemačkoj, nešto kasnije i u Austriji, tokom razvijanja građanskih društava, dobijanja građanskih prava i privredne ravnopravnosti, u XIX veku je u jevrejskim zajednicama, ne malo pod uticajem prosvetiteljskog pokreta (poznatog pod hebrejskim nazivom *Haskala* – prosjeta), došlo do ozbiljnog stremljenja ka emancipaciji i oslobođanju od strogih verskih pravila, načina oblačenja, i svakodnevne živote. Sa manjim razlikama nastaju pokreti reformisanja verske misli i prakse, koje možemo nazvati opštiteveniteljem *liberalizma*, nasuprotno kojem je konzervativni deo jevrejskih zajednica, *ortodoxija*, ostajala verna starim običajima i u domu i na ulici, pa još i više u svojim bogomoljama. Liberalno krilo je nastojalo da se uključi u punoj meri u život šire društvene zajednice. Da bi stvorili preduslove za takvo uključivanje, liberalni Jevreji (nazivani još i reformnim ili neolozima) odbacuju spoljne oznake (tradicionalnu odeću, briju brade, žene više ne nose vlasulje), jevrejski govorni jezik (jidiš), a počinju da grade i sinagoge na drugačiji način nego do tada. Žene više nisu tako strogo odvojene u posebnim prostorijama, već se u sinagogama grade galerije za njih sa kojih mogu sasvim lepo da vide muževe, a i oni njih, rabin postaje profesionalni sveštenik, službenik opštine i nosi u vreme službe odeću koja podseća na ornate hrišćanskih sveštenika, kantori pevaju nove kompozicije sinagogalne muzike, uvode se u sinagoge orgulje, čak i mešoviti horovi, a rabini svoje propovedi drže subotom i praznicima na nemačkom, odnosno na jeziku zemlje u kojoj žive. Uvode se i novi obredni običaji, a sve je to bilo u službi ideje za približavanjem nacija, sa kojom su se liberalni Jevreji želeli u toj meri poistovetiti da su se izjašnjavaljali o sebi kao Nemci, Francuzi, Madari izraelitske, Mojsijevi ili jevrejske vere. To što je u sasvim određenim trenucima društveno-političkog razvijanja u nekim zemljama došlo do progona Jevreja, bez obzira na njihovu želju za asimilacijom, predstavlja predmet drugih razmatranja. Reformno jevrejstvo se tokom dvadesetog veka proširilo u raznim strujanjima po celom svetu, u SAD je otшло u izjednačavajućim nastojanjima najdalje. Reformistička sinagoga je u toj zemlji radikalnog građanskog liberalizma odbacila skoro sva posebna obeležja jevrejskog verskog obreda, od svojih članova na zahteve ni pridržavanju propisa o ritualnoj čistoći, obredno dozvoljenim jelima. Verska služba se vrši na engleskom jeziku, muškarci ulaze bez šešira, sede zajedno sa ženama, a u poslednje vreme uvode i mogućnost službovanja žena na rabinskim položajima.

Ne može se poreći znatan uticaj koji su imali razni pokreti cijonističke orientacije, od kraja XIX veka pa do danas, i na vernike medu Jevrejima. Po sebi se razume da je cijonizam, koji je težio nacionalnoj obnovi jevrejskog naroda putem povratka u staru domovinu, predstavlja za konzervativnu ortodoksiju izazov, jer je kao ideologija bio u suprotnosti sa vekovnim čekanjem Mesije, spasitelja koji se kao božji poslanik povesti jevrejski narod natrag u Zemlju Izraela. Za pobožnog Jevrejina je bilo dovoljno da, ukoliko mu to prilike dozvoljavaju, ode jednom u Svetu zemlju i tamo se pomoli pred Zapadnim zidom, ostatkom jerusalimskog Hrama, ili da pod starost pode na svoj poslednji put i živi neko vreme u Jerusalimu ili okolini, da bi posle smrti mogao da bude sahranjen na Maslinovoj gori, koja gleda na Moriju, na kojem se nekada uzdizao Hram.

Pa ipak, bedan položaj jevrejskih masa u Poljskoj i carskoj Rusiji nije ostavio prostora samo za socijalne potrese i prihvatanje socijalističkih ideja, bilo u socijal-demokratijama Evrope, bilo u socijalističkim-cijonističkim partijama. Godine 1902. osnovana je i prva versko-cijonistička organizacija *Mizrahi*, koja je pokušala da spoji ideje povratka u nekadašnju jevrejsku državu, tada otomansku koloniju Palestinu, sa strogim verskim propisima i održanjem obreda i običaja kojih su se kao verska zajednica držali u dijaspori. Na protivudar iz najkonzervativnijeg verskih opredeljenog dela jevrejstva nije trebalo dugo čekati. Kao odgovor na asimilatorske težnje reformističkog jevrejstva počela su istupanja iz jevrejskih opština srednje i zapadne Evrope i osnivanja ortodoksnih opština i njihovih saveza u pojedinim zemljama. Te su opštine podržavale još strože vršenje verskih obreda i propisa. Kada je osnivanje Mizrahija ugrozilo široku podršku pobožnih masa, došlo je do osnivanja *Aquadas Jisroel* (hebr. Aquadat Israe – Savez Izraela) 1912. godine, sa još konzervativnijim ogrankom u Poljskoj *Šlome emune Jisroel* – Čuvari vere Izraelove. Sa vodstvom organizacije

Mojac hahme hatojre (hebr.izg.moacat hahme hatora – savet mudraca tore – Nauka), koja je, kao što se iz imena može zaključiti, bila sastavljena /iz najuglednijih i najučenijih ortodoksnih talmudskih učenjaka – rabina, proglašila je potpuni povratak Tori (Nauku, Starom zavetu), koja je jedini sadržaj i bitna budućnost jevrejskog naroda, priznanje Tore kao jedinog verskog i svetovnog autoriteta (razume se i talmudskog zakonodavstva), odbacivanje pri-padnosti bilo kojem društvenom udruživanju osim o Aquadas Jisroel, »pripremanje jevrejskog naroda i jevrejske zemlje za njino ponovno ujedinjenje pod božjom vlašću«.

S pravim šarenilom verskih i drugih organizacija jevrejstvo je sačekalo i dolazak nacional-socijalizma na vlast. Sve spomenute verske organizacije su se u toku razvoja društvenih suprotnosti i klasnih, pa i nacionalnih sukoba i ratova još više razgranjavale i sve su doživele strahovit udar nemačkog načina »rešavanja jevrejskog pitanja«. Tragična smrt miliona Jevreja u Evropi, posebno u Poljskoj i Čehoslovačkoj ali ne manje u Rumuniji i Mađarskoj, umanjila je broj konzervativnih jevrejskih zajednica, te se težiste verskog života uskoro posle rata prenalo u velike centre SAD, a posle osnivanja države Izrael (1948.) u jevrejsku državu. Reformističke, a posebno ortodokse zajednice u SAD, dugo su odbijale saradnju sa cijonističkim pokretom, a neke i danas odbijaju te su se tek šezdesetih godina delom okrenule ka uspostavljanju veza sa Izraelem. U samom Izraelu je od početka naseljavanja prevlast imala socijalistička radnička većina, koja je težila razgranicavanju vere od države. Dolazak velike grupe veoma konzervativnih Jevreja iz arapskih zemalja, pedesetih godina, njihova društvena nepri-lagodenost i socijalne razlike među njima i evropskim starosedecima, doprinela je, uz druge nastale probleme, povećanju uticaja verskih organizacija, rabina, i konzervativnih ortodoksnih grupa, koje su do tada (a i sada su) bile u manjini u zemlji. Koristeći se političkim krizama, nastalim zbog ratova sa susedima pa i zbog drugih uzroka, rukovodioci malih verskih organizacija i partija su sve više dobijale na značaju. Bez njih, od kraja šezdesetih godina, ni leve ni desne partie više nisu mogle da osnivaju većinske vlade, te su iznudivanjem i drugim sredstvima dobijali i sve više novčanih sredstava za verske škole, religijsku propagandu.

K tome treba dodati i talas »obraćenja« mladih svetovnjaka, koji sve više pohadaju verska učilišta, masovna je pojava nošenja spoljnih obeležja jevrejskih verskih propisa (zulufi – poet na slepočincima, kapice pa i crni šeširi, sve do nošenja crnih odela iz predrađnih poljskih hasidskih i ortodoksnih zajednica šišanje žena koje zatim nose vlasulje, ženske haljine dugih rukava i čarape van mode u svako doba godine i dr.). Neki od hasidskih pokreta (naročito HABAD – Lubavičeri sa centrom u Njujorku) oživljavaju, prilagodavaju se novim uslovima i šire svoje ideje u svetskom jevrejstvu pa i u samom Izraelu.

Na kraju ovog kratkog pregleda moglo bi se još reći da osim glavnih tokova verske misli i prakse, koji su već ovde spomenuti, ničeg naročito novog nema na tom polju, osim još većeg razgranjanja i raslojavanja. Na teološkom polju – novoga, ipak, nema.

1. Robin Rabin – tudica, nastala od jevrejskog učenog naslova *rav*, učitelj, *rabi* – moj učitelj i *raban* – naš učitelj. Rabi kao svešteno lice i službenik jevrejske opštine, mnogo je kasnijeg datuma!

2. V. Verber, E. Talmud, str. 143.